

QARAQALPAQSTAN TARIYXINDA 2-JA'HA'N URIS JILLARINA SHEKEMGI HAWA TRANSPORTIN SHO'LKEMLESTIRIWGE BOLG'AN ITIBARDIN' PAYDA BOLIWI

Baxiyeva Aygerim Tolıbay qızı

A'jiniyaz atındag'ı No'kis ma'mleketlik pedagogika instituti
Magistratura bo'limi social-gumanitar pa'nlerdi oqıtıw metodikası
qa'niygeliginin'(tariyx) 2-kurs studentı

ANNOTACIYA

Maqalamızda biz Qaraqalpaqstan Respublikasının' o'tmish tariyxındag'ı hawa jollarının' payda bolıwı ha'm onın' rawajlanıw sebeplerin aytıp o'temiz.

Tiykarg'ı so'zler tu'rkimi: Aviaciya, Dobrolyot, aerodrom, aerostanciya, hawa transportı.

Qaraqalpaqstan tariyxında 2-ja'ha'n urıs jıllarına shekemgi hawa transportın sho'lkemlestiriwge bolg'an itibardin' payda bolıw sebeplerinin' biri sıpatında sonı ayta aladı ekenbiz yag'ınıy ja'ha'n derjalarında imperializm tulg'amının' ku'shewi bolıp, mısal sıpatında Amerikadag'ı ajag'a-inili Raytlardıń jaratqan samolyotları keyin ala onın' rawajlanıwı ha'm 1-ja'ha'n urıslarında ken'nen paydalanıwları bizin' elimizge de aviaciya qu'diretinin' kirip keliwine tariyxıy tu'rtkisin berdi desek qa'te bolmas.

Ma'mleketlik arxiv derekleri ha'm aviaciya tarawındag'ı mag'lıwmatlarg'a na'zer salsaq, 1923- jılı mart ayında Ken'es hukimetinin' qararı menen pu'tkil Rossiyalıq hawa flotının' erkin jamiyeti, yag'ınıy "Dobrolyot" sho'lkemlestirilgen. Bul jan'adan sho'lkemlestirilgen "Dobrolyot" hawa transportı sho'lkeminin' isi Miynet ha'm Qorg'anıw Sovetinde 1923-jılı qabıllang'an ush jıllıq jobag'a sa'ykes alıp barılğ'an ha'm pu'tkil Rossiyalıq aviaciyanı basqarıw Ken'esi arqalı bag'darlanıp barılğ'an.

"Dobrolyot" hawa transportının' erkin sholkeminin' basqarıw quramında birinshilerden bolıp M.V.Frunze, V.Ya.Chubar, G.K.Ordjonikidze, G.M.Krijanovskiylar turdı.

Kommunistlik Orta Aziya respublikaları h'am Qazaqstan aymag'ında hawa jollarının' ashılıwına birinshi gezekte "Dobrolyot" akcionerlik sho'lkeminin' hawa flotı jetiskenliklerin ko'pshilikke tanıstırıw ushın alıp barılǵ'an siyasatlari, is-ilajlari u'lken xizmet atqaradı.

Usı maqsette sol jılları ataqlı lyotchik N.K.Vellingtin' Orta Aziya respublikaları boylap bir neshe ma'rte ushqanı u'lken waqıya boldı.

1923-jıldın' may ayında ol u'sh jolawshı menen birge Moskva-Buxara marshrutı boyınsha ushıp shıǵıp, jol boyınsha 76 saattın' ishinde Xarkovta, Dondag'ı Rostovta, Kavkaz shoqqılarınan ushıp o'tip, Tbilisi ha'm Bakuda boldı, son' Kaspiy ten'izi us'tinen ushıp o'tip, Ashxabadta, keyin Tashkenke qondı. Bul a'llette sol jılları "Dobrolyot" hawa transportı sho'lkeminin' burıng'ı Sovetler Soyuzinin' aymag'ında hawa jolların sho'lkemlestiriw boyınsha alıp barg'an is-ilajlarınin' biri edi.

A'sirese Orta Aziya, Uzaq Shig'is hawa jollarinin' rawajlanıwına u'lken itibar qaratıldı. Haqıyqatında da Orta Aziyanın' Orayliq Rossiyadan bir shalg'ay uzaqta jaylasıwı, temir jol ha'm basqa qatnas tarawlarınin' to'men jag'dayda bolıwı hawa transportına dıqqattı ko'birek awdarıwg'a ma'jburledi.¹

(QQROMA - Qaraqalpaqstan Respublikasi Orayliq ma'mleketlik arxivte hawa transportı tariyxın izertley otırıp, pu'tkil Rossiyalıq "Dobrolyot" hawa flotı erkin sho'lkemi basqarmasının' "Orta Aziya bo'limi" 1933-jılı Tashkent qalası Pushkin ko'shesi 9-sanlı jayda jaylasqanı anıqlandı.)1923-jılı sentabr ayında "Dobrolyot"tin' A'miwda'rya walayatındag'ı wa'kili bolıp M.P.Petrov tayinlang'an.

"Dobrolyot"tin' Orta Aziya bo'limi ta'repinen og'an 347-sanlı mandat berilgen ha'm mandat tiykarında M.P.Petrovqa Qaraqalpaqstannın' qala ha'm elatli

¹ QQROMA - Qaraqalpaqstan Orayliq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo1

punktlerinen rayonlıq bo'limlerdi ashıwı, "Dobrolyot" wa'killerin juwapkershiligi juklenilgen.¹

1924-jılı 23-iyulde "Dobrolyot"tin' Orta Aziya bo'limi basqarma ma'jilisinde "Dobrolyot"tin' A'miwda'rya wa'layatı boyınsha tolıq huqıqlı wa'killik quramı tastıyqlandı. Basqarma baslıg'ı bolıp M.P.Petrov, ag'zaları bolıp Orlov, Epifanovlarg'a bekitildi. Biraqta usı quramg'a sol ma'jilistin' o'zinde-aq, keleshekte basqarma jergilikli xalıqtın' wa'killerin ta'rtıw tapsirildi². Sonın' menen birge Orta Aziyada hawa jollarınan paydalanıwdın' za'rurligi teren' u'yrenilip, birinshi na'wbette to'mende atı ko'rsetilgen marshrutlardı ashıw mumkin ekenligi ko'rsetildi. Olar: Tashkent - Alma-ata, Buxara - Xiywa, Buxara - Termez - Dushanbe.

1923-jılı 7-oktyabrde "Dobrolyot" sho'lkeminin' waqtınsha basqarmasının' ma'jilisinde Krutovtın' Buxara - Xiywa jolların ashıw boyınsha bayanatı tın'landı. Usı ma'jiliste qarar qabil etilip, onda bılay delingen: "Go'ne Buxaradag'ı aerostancıyanın' qurılıwı mu'ddetinin' uzaqqa sozılatug'ın ha'm jumsalatuğ'ın qarjılardıń jeterli ekenin esapqa ala otırıp, Qoqanda, Darg'anatada, To'rtkulde ha'm Xiywada waqıtsha maydanshalardi u'skenelewge kiritilgen". 1923-jılı 24-oktyabrde birinshi gezekte ashılıwı kerek bolg'an Buxara-Xiywa hawa jolı haqqındag'ı ma'sele tolıg'ı menen sheshildi. Buxara-Xiywa hawa jolın ashıwıg'a to'mendegiler sebep boldı:

Birinshiden - Buxara respublikası paytaxtı menen Xorezm respublikası paytaxtın o'z-ara baylanıstırıw maqsetke muwapıq dep tabıldı.

Ekinshiden - 467 km joldı basqa transport penen basıp o'tiw ushın 10-12 saat waqıt ketse, al samolyot bul joldı u'sh yarım-to'rt saatta basıp o'tetug'ın edi. 1924-1946-jıllar aralıg'ında "Dobrolyot"tin' Qaraqalpaq Avtomiyalı oblastı wa'killigi quramina M.P.Petrov bassılıq etti, ag'zaları bolıp Epifanov, J.Atashev, Baymuratov, juwaplı xatkeri bolıp A.Orlov kirdi.

Bul jılları "Dobrolyot" sho'lkeminin' tiykarg'ı waziypalarınin' biri "Dobrolyot" akciyaların Qaraqalpaqstan Avtomiyalı oblastı xalqının' arasında tarqatıw boldı.

¹ QQROMA - Qaraqalpaqstan Oraylıq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo1

² QQROMA - Qaraqalpaqstan Oraylıq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo1

Oblastın' ko'p g'ana Ken'eslik ha'm jeke puqaralar bul sho'lkemnin' akcionerleri boldı. A'sirese, "Dobrolyot" akciyalari Shimbay, Xojeli, Qon'irat, Shoraxan okruglerinin' ha'm To'rtko'l, Shabbaz, Biybazor, Tazabazar bazarlarında xalıq arasında tarqatıldı.

1925-jıldın' 21-fevral sa'nesinde Qaraqalpaqstan Avtonomiyalı oblasti "Dobrolyot" akcionerlik ja'miyetinin' tolıq huqıqlı wa'killiginin' basqarma ma'jilisi bolıp, og'an Koryaev, Straxov, Atashev, Baymuratov, Sryulovlar qatnastı. Ma'jiliste "Dobrolyot" akciyaların Qaraqalpaqstan Avtonomiyalı oblasti xalıq arasında tabıslı taratıwg'a erisken, a'sirese Shimbay, Xojeli, Qon'irat okrugleri bay sawdagerler arasında ha'r qayssına keminde 5 sumlıq akciya satıw, sonın' menen birge finans bo'liminde satıwg'a patent alg'an sawdagerlerge akciya satıw qa'jetligin jetkeriw, solay etip "Dobrolyot" akciyası pullı bay sawdagerler esabınan bekkemleniwi ta'miynlengen.

1925-jıldın' 1-apreline "Dobrolyot" wa'killigi basqarmasının' kassasında 12 961 sumlıq qımbat buyımlar boldı³. 1924-jıldın' 17-yanvarınan 1925-jıldın' 31-martı aralıg'ında "Dobrolyot" oblastlıq wa'killiginin' kassasına kelip tusken qa'rejet to'mendegi ko'rsetilgen mug'darda boldı:

1. Aerodromdı u'skenelew esabına - 1000 sum.
2. Akciyalardı satıw boyınsha - 3 288 sum.
3. Sho'lkemlestiriw islerine - 34 sum
4. U'git-na'siyat buyımların satıwdan tu'skeni - 136 sum.

Usıdan aerodromdı u'skenelewge, xizmetkerlerdi saqlawg'a, sociallıq qamsızlandırıwg'a, buyırıqlardıń nusqaların ko'beytiwge, pochta-telegraf, is babında qatnas ha'm t.b. za'rurli islerge sarplanatug'in qarji 1436 sum 75 tiyindi quradı⁴.

Ulıwma alg'anda "Dobrolyot" akciyaların satıwdan tu'sken qarjılar samolyotlar satıp alıwg'a, aerodromlar qurıw ha'm puxaralıq aviaciya hawa liniyaların ashıwg'a

³ QQROMA - Qaraqalpaqstan Oraylıq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo3

⁴ QQROMA - Qaraqalpaqstan Oraylıq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo3

qaratıldı. Solay etip, "Dobrolyot" akcionerlik sho'lkeminin' du'ziliwi Qaraqalpaqstanda hawa jollarının' birinshi ma'rte ashılıwına sebepshı boldı. Hawa jollarının' sho'lkemlesiwi menen A'miwda'rya oblastında samolyotlardı qabıllap alıwı ha'm u'shıwına tayarlıq ko're basladı.

1923-jılı 21-noyabrde A'miwda'rya oblastı atqarıw komitetinin' prezidiumında "Dobrolyot" tin' wa'kili Petrovtın' "Aerodrom" haqqındag'ı bayanatı tın'landı. Tayar sızılma, rejelerdi ko'rip bolg'annan keyin Atqarıw komiteti prezidiumi qarar etedi: "Ko'leminde ha'm shegarasına qarap rejede ko'rsetilgen jerdin' ornı "Dobrolyot" akcionerlik ja'miyetshiligine bekitilsin".

Hawa jolları eldin' orayı menen Qaraqalpaqstandı baylanıstırıwdag'ı a'hmiyetin esapqa alıp, aerodromnın' ashılıwın tezlestiriw maqsetinde jumısshılar toparın tezlik penen tamiyinlew usınıs etildi. Sonin' menen birge qalalıq kommunal xojalıg'ına aerodrom ushin kerekli qural-sayman, a'sbap-u'skenelerdi pulsiz ta'miyinleniwi tapsirildi.

Bul jerde 1936-jılı RSFSR Narkomzdraftın' Qaraqalpaqstan ASSR ushın arnawlı ja'rdem beriwsı sanitarlıq qizmet etiwshi samolyoti berilgenin eslep ketiw ju'da' ornılı.

PAYDALANILG'AN A'DEBIYATLAR

- 1-QQROMA - Qaraqalpaqstan Orayliq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo1*
- 2-QQROMA - Qaraqalpaqstan Orayliq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo1*
- 3-QQROMA - Qaraqalpaqstan Orayliq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo1*
- 4-QQROMA - Qaraqalpaqstan Orayliq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo3*
- 5-QQROMA - Qaraqalpaqstan Orayliq ma'mleketlik arxivi, F.166.op.1.delo3*
- 6-Ta'jenov Bayron Uzaqbaevich "Pa'waz"(memuar). No'kis "Bilim" 2012-j.*